

ВІДТВОРЕННЯ ФРАГМЕНТІВ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ПРИРОДНИЧІЙ ЛЕКСИЦІ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

*Компанець Тетяна Михайлівна,
канд. філол. наук, доц.
Донецький національний університет*

Статтю присвячено дослідженню мовної картини стародавнього світу, що відобразилася в латинській природничій лексиці. На фактичному матеріалі, вилученому із писемних пам'яток, проаналізовані семантичні особливості та дериваційний потенціал лексики на позначення плодкових дерев, що мали визначальне значення в господарстві Стародавнього Риму.

Ключові слова: мовна картина світу, етимологія, писемні джерела, міф, латинська мова, дендронімени.

Феномен, що отримав назву "картина світу" є таким же давнім, як і сама людина. Створення перших картин світу за часом співпадає з процесом антропогенезу. Картина світу формує принцип ставлення людини до оточуючого середовища – природи, інших людей, задає норми поведінки, визначає ставлення до життя. Думка про те, що природне середовище, яке було в межах безпосереднього чуттєвого сприйняття кожного з етносів на етапі їхнього становлення та самоідентифікації, мало вирішальний вплив на фізіологію, психологію та історичну долю кожного народу, висловлювалася не раз ще давніми грецькими та римськими філософами. Ця теза отримала подальший розвиток і в сучасній науці. "Національний образ світу є диктат національної природи в культурі. ... Природні національні мови трактуються як голоси місцевої природи в людині. У звуків мови – прямий зв'язок із простором природної акустики, яка в горах інша, ніж у лісах або степу. І як тіла людей різних рас і народів адекватні місцевій природі, як етнос – космосу, так і звуки, що утворюють плоть мови, перебувають у резонансі із складом національної прабатьківщини" [Гачев 1988, 431].

Мовна картина світу – це відображений засобами мови образ свідомості і зафіксоване в лексиці відповідної мови унікальне, специфічне бачення реального світу й усього, що привноситься в нього людською свідомістю. Існує така кількість мовних картин світу, скільки існує мов, кожна з яких відображає унікальний результат багатовікової роботи колективної етнічної свідомості над осмисленням і категоризацією буття. Неповторність кожної національної мовної картини світу стає очевидною лише на фоні інших таких же мовних картин, тому їхнє зіставлення й аналіз універсальних та ідеоетнічних компонентів викликає неабиякий інтерес у науковців.

Актуальною стає проблема інтелектуального засвоєння поглядів на світ, які напрацьовуються іншими народами і в інших умовах, під дією інших факторів і на різних хронологічних зрізах.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку лінгвістики особливості концептуалізації світу були продемонстровані на величезному фактичному матеріалі. Вивчення мовних моделей світу не обмежується їх описом і типологічним порівнянням, вони також стають об'єктом інтерпретації в рамках цілого комплексу наук про людину. Картини світу будь-якої мови розглядаються в контексті міфології, фольклору, культури народу (Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, Б.М. Гаспаров, Ю.М. Караулов, Г.В. Колшанський, О.С. Кубрякова, О.В. Падучева, Ю.С. Степанов, В.М. Телія, І.О. Голу-

бовська, І.В. Кононенко, М.П. Кочерган, В.М. Манакін, Ж.П. Соколовська, О.В. Ури-сон, Г. Вежбицька, Б. Уорф, Е. Сепір, R.S. Baron, M. Jonson, G. Lakoff).

Особливим напрямком у вивченні мовної картини світу є відтворення її фрагментів у мертвій мові або прамові. Ці фрагменти стосуються насамперед матеріальної культури народу, взаємостосунків усередині роду, сім'ї та особливостей природного середовища (праці Е. Бенвеніста, О.М. Трубачова, Т.М. Гамкрелідзе, В'яч.Вс. Іванова).

Об'єктом дослідження виступає національно-мовна картина античного світу, яка знайшла своє відображення в лексичній системі латинської мови, та фактори природного середовища, що вплинули на її формування.

Предметом дослідження є латинська природнича лексика, а саме назви окультурених дерев. Давно помічено, що назви рослин вирізняються великою інформативністю, оскільки флора споконвіку відігравала велику роль у житті різних народів. Одним із сегментів природничої лексики є назви дерев (дендроніми), дуже багатий, давній і цінний як для історії давніх, так і сучасних мов, пласт лексики. Назви дерев – закрита і чітко організована, внаслідок обмеженої кількості її членів, лексична мікро-система, яка може слугувати класичним зразком строгої структурної організації. Дендроніми, зокрема, використовувалися вченими як важливий аргумент у визначенні прабатьківщини індоєвропейських народів [Гамкрелідзе, Іванов, 1984].

Ретроспективну історію дендронімів можна прослідкувати тільки на реальному фактичному матеріалі, зафіксованому писемними пам'ятками. У римлян інтерес до природничих наук знайшов своє вираження у створенні популярних енциклопедичних зведень, в яких латинською мовою викладались і підсумовувались знання, набуті елліністичним світом. Цінними джерелами вивчення дендрологічної лексики є трактати на природничу тематику Катона, Колумелли, Варрона, та найбільший інтерес для нашого дослідження становить "Naturalis Historia" ("Природнича історія") римського енциклопедиста Плінія Старшого. 13–15 книги "Природничої історії" присвячені опису дерев і містять багатий фактологічний матеріал, аналіз і систематизація якого допоможуть зрозуміти особливості відтворення в лексиці латинської мови фрагментів мовної картини віддалених епох. Для обґрунтованих висновків і узагальнень були також залучені дані лексикографічних джерел, в яких об'єктивно відображені склад, структура та багатство лексичного складу латинської мови класичного періоду [Дворецкий, 2000; Totius Latinitatis Lexicon, 1858-1875].

За свідченням римських авторів, флора римських садів відрізнялася різною різноманітністю та неперевершеним багатством. Не дивує вислів Варрона про те, що вся Італія здається великим плодовим садом: *non arboribus consita Italia est, ut tota pomarium videatur* (Varro, R.R.1,2,6). Підтвердженням цього може бути також опис Лукреція:

Ut nunc esse vides vario distincta lepore

Omnia, quae pomis intersita dulcibus ornant

Arbustique tenent felicibus obsita circum (Lucretius. De rerum natura, V, 1376).

Также поля и теперь, как ты видишь, красиво пестреют

Полные сочных плодов, прорезают сады их повсюду,

И окаймляют кругом кустарников ягодных чащи. (Пер. Ф.А. Петровського) [Лукрецій 1945, 360–361].

Незаперечним доказом тривалого культивування плодкових дерев у господарстві, їх значення і практичної цінності може слугувати наявність у латинській мові великого і різноманітного за складом гнізда дериватів, мотивованих іменниками *potus* (Plin. N.H.15.20.1; Cato R.R.28; Ovid. Fast.2.25) 1) "фруктове дерево"; 2) "деревний плід" та *potum* (Plin. N.H.15.20.1) 1) "плід, переважно деревний: яблуко, вишня, фінік, горіх"; 2) "фруктове дерево". Уточнення семантики іменника *potum* подається в словнику таким чином: *potum dicitur univrsum omnis fere fructus, ut malum, pirum, prunum, persicum, cerasum, sorbum, ficus* [Totius Latinitatis Lexicon, 1858, t.IV, 727]. Аналізоване гніздо похідних складає 18 одиниць, це переважно іменники (власні і загальні назви) та прикметники. Лексична структура досліджених номінацій виражається в поєднанні кореня із словотвірними суфіксами. Найбільша продуктивність виявилася у моделі із суфіксом – *agius*. У латинській мові суфікс – *agius* вживався як для творення іменників, так і прикметників. Похідні з суфіксом – *agius*, мотивовані словом *potum*, представлені іменником чоловічого роду із значенням "той, хто вирощує, збирає фрукти", "той, хто продає плоди". Напр.: *potarius* (Horat. 2.Sat.3.227) – "садівник", "продавець фруктів". Прикметникові деривати, утворені за допомогою суфікса – *agius*, мають значення якості, приналежності: *potarius* (Cato. R.R.48,3; Varro, 1,23) – "фруктовий, плодоносний". Від назви *potum* походить складний прикметник, утворений синтаксичним способом словотвору, *potifer, era, erum* (Plin. N.H.12.7.1) – "багатий плодами, урожайний". Прикметники з посткомпонентом – *fer* – мають загальне значення "багатий тим, що названо в першій частині композита". Генетично субстантивованими формами середнього роду прикметників з суфіксом – *agius* є іменники, що утворилися шляхом додавання суфікса – *agium*. Іменники на – *agium* в аналізованому словотвірному гнізді мають локативну семантику і вживаються на позначення місць скупчення дерев і зберігання плодів. Напр.: *potarium* (Plin. N.H.34.39.1; Horat. 1.Od.7.13.) – 1) "фруктовий сад"; 2) "комора для зберігання плодів". Найбільш продуктивним в утворенні абстрактних іменників на позначення дії, процесу протягом всієї історії розвитку мови був суфікс – *tio*. "Збирання осіннього врожаю фруктів" в латинській мові позначалося іменником *potatio* (Plin. N.H.14.39.3-6). У різноманітне структуру проаналізованого словотвірного гнізда власна назва *Pomona* (Plin. N.H.34.19.6) – "богиня плодів і фруктових дерев". Ця назва у мові поетів означала "плоди фруктових дерев взагалі", "багатство зібраного врожаю".

Не останню роль у становленні та збагаченні складу природничої лексики грав лінгвістичний контекст – мовна ситуація, в якій дане слово вступало в лексикограматичні зв'язки з іншими словами, які допомагали створювати, а потім відтворювати або виявляти всі номінативні значення, відтінки. Первісний контекст, в якому функціонувала лексема разом з іншими логічно сполученими номінативними засобами мови, перетворювався в звичайне регуляторно-відтворюване мовне оточення, яке служило фоном для підтвердження наявності в слові даних лексичних значень та їх різноманітних семантичних розгалужень. Семантична структура номінацій на позначення флористичних реалій розвивалась, ускладнюючись на основі діючих в мові значеннєвих переносів – метафоричних або метонімічних. Метафоричним перетворенням в більшості випадків підлягала конкретна латинська лекси-

ка, в основному субстантивна, і лексика, що була перехідною ланкою від конкретної до абстрактної. Так, слово *fructus* має конкретне значення як термін флори "частина рослини, що містить насіння, плід, зерно": *olea si fructum non fert* (Cato Agr.93); *societas maior cum campestris fructu, quam cum montano* (Varro, 1,6,4), а також інше конкретне значення як термін фауни "зародок", "утробний плід", "приплід": *de fructibus ovium vendendis* (Cato Agr.159); *fructus gallinarum erat ova et pulli* (Varro, 3,3,6). Але, пов'язаний етимологічно з *fruo*, *frui* "користуватися", іменник *fructus* зустрічається (наприклад, у Плавта, Ціцерона, Федра) і в абстрактному значенні "використання", "вживання", "отримання вигоди" (часто в поєднанні із словом *usus*): *usum et fructum omnium bonorum suorum...legat* (Cic. Caec.11); *nemo expedit, quo pacto...fructum... capiant* (Phaedr. 4,5,16). В літературній латинській мові це слово вживалось також в переносному значенні: 1) "майно", "результат", "нагорода": *nihil est, quod tibi maiori fructui gloriaeque esse posit* (Cic. Epist.10,5,2); *eloquentiae...fructum tulerunt* (Cic. Orat.56); *fructum secundarum rerum sentire* (Liv. 26.20.2); 2) "радість", "насолода": *carui fructu iucundissimae consuetudinis* (Cic. Epist.2,12); *vita est sine fructu, sine voluptate, sine ullo profectu animi* (Sen. Dial.10,20,5).

Для античних народів Середземномор'я протягом багатьох поколінь основними продуктами харчування були маслини, смокви (фіги, інжир) і виноград. Історія культури оливкового дерева (*Olea europaea* L) тісно пов'язана з історією середземноморських народів. Дерево високо цінувалось за міцність деревини і маслянистість плодів. Олія маслинового (оливкового) дерева не тільки споживалась, але широко використовувалась у жертвоприношеннях, для освітлення, змашування тіла і волосся. Греки від народження і до смерті змашували все тіло запашною маслиною олією. Учасники Олімпійських ігор обов'язково натиралися нею перед початком змагань. Гомерівському світові маслинова олія була відома як практично єдина олія рослинного походження. Римський енциклопедист Пліній Старший зазначав, що "швидше можна обійтись без вина, ніж без маслинової олії" (Plin. N.H.15.3.41). Зображення оливкового дерева і амфори для олії є найхарактернішим атрибутом культури античних народів. Фігове дерево (смоківниця) (*Ficus carica* L.) проникло в стародавню Грецію задовго до Гомерівської епохи. У давні часи було відомо багато сортів фігового дерева, а найкращі дерева в давньогрецькому саду мали свої власні імена як члени сім'ї (про це зазначав Теофраст в IX ст. до н.е.). В 24-й пісні "Одіссеї" Гомера згадуються смоківниці, які Одиссею подарував його батько.

Слід зазначити, що процес становлення природничої лексики в давніх мовах був досить тривалим; у ньому можна виділити цілий ряд хронологічних пластів. Не останню роль в цьому процесі відіграла міфологія. Як різновид первісного мислення міфологія служила античним народам засобом опису картини світу. А в міфології відношення походження є головним засобом систематизації цієї картини. Не викликає заперечень твердження про те, що природнича лексика, в тому числі і дендроніми, своїми коренями сягає античної культури і структурована переважно навколо понять генезису. Переказами про оливу особливо багатий давньогрецький епос. Власне виникнення оливкового дерева приписувалось Афіні Палладі, яку звично зображали з оливковою гілкою в руці. У суперечці між Посейдоном і Афіною Палладою про те, кому володіти Аттикою, боги прийняли рішення віддати її тому,

хто виявить найбільшу благочинність. Посейдон ударив тризубом у скелю, із неї пробилось джерело цілющої води. Афіна заглибила спис у щілину в скелі і він укоренився, перетворившись в оливкове дерево. Боги присудили перемогу Афіні, визнавши її дар ціннішим. Фігове дерево в Греції було присвячене Деметрі і Діонісу. За переказами, Деметра подарувала священну смоківницю цареві Фіталу за виявлені гостинність, шану та увагу. В народній процесії на святі на честь Діоніса корзини смокв або винних ягід супроводжували жбан з вином.

Широке розповсюдження та тривале культивування оливи (маслини) і фігового дерева в Греції та Римі спричинилося до виникнення багатой і різноманітної за своїм складом мікрогрупи лексем на позначення досліджуваних флористичних реалій. У латинській мові для найменування оливкового дерева і плоду фіксується слово *oliva* (Plin. N.H.15.3.5; Col. R.R.2.22; Hor. Epod.2.55; Cic. 2.Nat.D.8; Virg. 8.Ecl.16). Разом з тим, щоб розмежувати ці значення, деякі автори використовують словосполучення з базовим словом *arbor* : *arbor olivae* (Col. R.R.2.23) – "маслинове дерево". Латинське *oliva* має той же корінь – *ol*, що і слово *oleum* – "олія". В свою чергу *oleum* походить від грецького *έλαι-fov "оливкова олія" (звідки також грецьке *έλαια* "олива"), що разом з вірменським *ewl* "олія" зводиться до невідомого середземноморського джерела [Ernout A., Meillet A., 890; Totius Latinitatis Lexicon, 1875, t.IV, 423].

В Стародавньому Римі фігове дерево вважалося священним, особливо *figus Ruminalis* (Plin. N.H.13.4.6) – "смоківниця-годувальниця". Храм Руміни, богині грудних немовлят, знаходився під цим деревом, де, за міфом, близнюки Ромул і Рем смоктали молоко вовчиці. Коли пронеслась звістка про те, що дерево стало засихати, все населення Риму охопив великий сум. Задовільного пояснення походження слова *figus* (Plin. N.H.15.19.1; Ovid. 2.Fast.253; Varro, 1.41; Col. 3.10; Horat. Epod.16.46) в латинській мові етимологічні джерела не подають. Гіпотетичні тлумачення зводяться до того, що дендронімен *figus* може походити від слова *fecunditas* – "достаток", "ряснота плодів", "родючість". Пор.: *Nomen arboris notissimae, de qua mox, ita vocatae a fecunditate* (Isid. Orig.7.17) [Totius Latinitatis Lexicon, 1875, t.III, 73-74]. Більш вірогідною є думка про те, що латинське *figus* походить від грецького *συκή* з тим же значенням "фігове дерево" і обидві назви ведуть своє походження з невідомої мови передньоазійського регіону. Перш ніж зайняти чільне місце в давньоримських садах як окультурений вид, зазначені дерева були відомі давнім народам в дикому виді. На позначення дикої маслини в латинській мові використовувалось слово *oleaster* (Plin. N.H.12.4.42), а дикого виду смоківниці, а також плодів цього дерева – складна номінація *capri-figus* (Col. R.R.1.2) – "козяча смоківниця" [Дворецкий, 2000, 535; 120], на тій підставі, що зарості дикої смоківниці дуже поїдалися, практично до знищення, козами.

Широке розповсюдження і тривале культивування оливки і смоківниці в Середземномор'ї з часом привели до розширення понятійного кола аналізованих дендронімів. Так, в латинській мові з'явилися грецькі запозичення на позначення нових видів дерев і сортів плодів: *orchas* (Plin. N.H.13.6.10) – "орхада", "сорт оливкового дерева, що давав багатий урожай"; *druppa* (Plin. N.H.13.6.19) – "стигла маслина"; *chia* (sc. *figus*) (Mart. XIII.Ep.XXIII) – "хіоська смоква", з острова Хіос, що славився вином, мармуром і фігами; *cottana* (Mart. XIII.Ep.XXVIII) (*cottona*, *coctona*) – "кот-

тани", сорт дрібних фіг, які висушували і величезними зв'язками привозили на продаж до Риму. Пор.:

*Haec tibi quae torta venerunt condita meta,
Si maiora forent cottana, ficus erat* (Mart. XIII.Ер. XXVIII);

В остроконечном горшке привезенные мелкие смоквы
Могут за фиги сойти, будь покрупнее они (Пер. Ф.А. Петровского).

Ще одним важливим аспектом дослідження особливостей латинської дендрологічної лексики як фрагмента мовної картини світу є аналіз словотвірного потенціалу лексем *oliva* та *ficus*. Звертаючись до словотвірних можливостей указаних лексичних одиниць, зазначимо, що словотвірний рівень як один із способів відображення мовної картини, залишається доволі специфічним явищем, обумовлюючи тим самим національну своєрідність та ідіоматичність кожної мови. За даними історико-лінгвістичних джерел в римському суспільстві сприйняття і ставлення до оливкового дерева та смоківниці відбилося у двох іпостасях: прагматично-побутовій і образно-символічній. Використання в господарстві плодів, їх переробка, практична цінність продукту переробки маслин олії, значні доходи від продажу плодів фігового дерева стали причиною і мотивом для становлення і розвитку в лексичній системі латинської мови великої і різноманітної за складом групи похідних, мотивованих словами *oliva* та *ficus*. Іменники – найбільш численна сукупність нових номінацій, утворених переважно за допомогою суфіксів. За семантичною характеристикою похідні складають такі групи: 1) імена особи, в структурі яких виділяються значення "функція", "професійні дії": *olearius* (Col. R.R.10.12) – "олійник", "продавець маслинової олії"; *ficarius* (Col. 3.4.7.) – "продавець фіг"; 2) локативні іменники на позначення місць скупчення оливкових насаджень чи фігових дерев: *olivatum* (Col. R.R.10.18) – "оливковий гай"; *olivarium* (Cic.3. Nat.deor.36; Plin. N.H.17.30.1) – "маслинова галявина у лісі"; *ficetum* (Plin. N.H.15.21.12) – "сад смоківниць", "гай фігових дерев"; 3) демінутивні утворення: *ficula* (Plin. N.H.17.14.8) – "невелика фіга"; 4) іменники з абстрактним значенням на основі метафоричного переосмислення: *capri-ficus* (Pallad. 76) – "гординя, "честолюбство"; *ficitas* (Plin. N.H.11.1.) – "рясність плодів, фруктів", "провольчі запаси".

Отже, зовнішній світ і свідомість – це два фактори, котрі формують мовну картину світу будь-якої національної мови. Не враховувати фактор середовища буття народу – означає ігнорувати очевидний факт, що ... "нових у ядрі своєму кожний народ залишається самим собою до тих пір, доки зберігається особливий клімат, пори року, пейзаж, національна їжа, ... – тому що вони безперервно живлять і відтворюють національні уклади буття і мислення" [Гачев 1988, 430]. Проникнення в іншомовну картину світу неможливе без знання національно – специфічних прототипів спільних понять.

Перспективою подальших розвідок є різнобічне і системне дослідження складових мовної картини світу, способів вербалізації національно-специфічних концептів як у сучасних літературних мовах, так і в мовах, які перебувають у статусі "мертвих".

Статья посвящена исследованию языковой картины мира древнего мира, отобразившейся в латинской природоведческой лексике. На фактическом материале проанализированы семантические

особенности и деривационный потенциал наименований плодовых деревьев, которые имели определяющее значение в хозяйстве Древнего Рима.

Ключевые слова: языковая картина мира, этимология, письменные источники, миф, латинский язык, дендронимы.

The article deals with the investigation of the ancient world language mapping represented in Latin scientific lexics. On a factual material, extracted from written sources, lexical peculiarities and derivational potential of lexics, designating fruit trees, cultivated in ancient Rome, were analysed.

Key words: world language mapping, etymology, written sources, myth, Latin language, dendronyms.

Література:

1. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
2. *Вейсман А.Д.* Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман. – СПб.: Вейсман, 1899. – 1368 с.
3. *Гамкрелидзе Т.В.* Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т.В.Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – Т. 2. – 1328 с.
4. *Гачев Г.Д.* Национальные образы мира: Общие вопросы / Г.Д. Гачев – М.: Сов. писатель, 1988. – 445 с.
5. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 283 с.
6. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – М.: Рус. яз., 2000. – 846 с.
7. *Колумелла.* О сельском хозяйстве / О. Колумелла. – М.; Л.: Сельхозгиз, 1937. – 241 с.
8. *Колшанский Г.В.* Объективная картина в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 107 с.
9. *Корнилов О.А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
10. *Кубрякова Е.С.* Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е.С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. – М.: Наука, 1988. – С. 141–172.
11. *Латинско-русский словообразовательный словарь* / Под ред. Петровой Г.В. – Мн.: Оникс, 2008. – 704 с.
12. *Луcretий.* О природе вещей / [Ред. лат. текста и перевод Ф.А. Петровского]. – М.: Изд-во АН СССР, 1945. – 450 с.
13. *Марк Валерий Марциал.* Эпиграммы / Пер. с лат. Ф.А. Петровского. – М.: Изд-во худ. лит-ры, 1968. – 486 с.
14. *Сабадош І.* Праслов'янська спадщина в українських назвах дерев / І. Сабадош // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. – Вип. 13. – 2006. – С. 3–9.
15. *Феофраст.* Исследование о растениях / [Пер. с др.-греч. и примечания М.Е. Сергеевко]. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – 485 с.
16. *Ernout A.* Dictionnaire etymologique de la langue latine. Historie des mots / A. Ernout, A.Meillet. – P.: Klincksieck, 1979. – 879 p.
17. *Hehn V.* Kulturpflanzen und Haustiere in ihren Ubergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das ubrige Europa. Historisch linguistische Skizzen. 8. Aufl. von O. Schrader mit botanischen Beitragen von A. Engler / V. Hehn. – B.: Calvary, 1911. – 651 p.
18. *Martialis M.V.* Epigrammaton libri / Recognovit W. Gilbert. Editio steriotypa emendator / M.V. Martialis – Lipsiae: Teubner, 1907. – XL, 407 p.
19. *Önnerfors A.* Pliniana, in Plinii Maioris Naturalem historiam studia, grammatica, critica / A. Önnerfors. – Uppsala, Weisbaden, 1956. – 196 p.
20. *Plinii Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII* / Recensuit et commentariis criticis indicibusque instruit I. Silig Gothae. – Lipsiae: Teubner, 1832. – 380 p.
21. *Totius Latinitatis Lexicon* / Opera et studio Aeg. Forcellini et in hac editione post tertiam auctam et emendatam a I. Furlanetto. – Prati: Aldianis, 1858–1875.